

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ РОСЛИННОГО ПОКРИВУ ПРИРОДНИХ КОРМОВИХ УГІДЬ ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ (аналітичний огляд)

Б.Є. Якубенко, доктор біологічних наук
І.П. Григорюк, член-кореспондент НАН України

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Показано диференціацію рослинного покриву природних кормових угідь Лісостепу України, де переважаючим типом є лучна рослинність.

На території України сьогодні налічується понад 10 млн га техногенно порушених земель – схилів балок, що зазнали втрати і водної ерозії, засолених ґрунтів, розораних низкопродуктивних ґрунтів, які значною мірою забур'янені. В Лісостеповій зоні України в наявності значний відсоток деградованих земель (65–90 %) та великі площі еродованих, антропогенно порушених, при тому що співвідношення територій, покритих природною і культурною рослинністю повинно бути як 50–70 : 50–30.

Досліджуючи сучасні зміни перелогових земель різної тривалості дії та інтенсивності впливу нами виявлено, що відбувається відновлення рослинних угруповань через стадії деградаційних змін шляхом аутогенезу до висхідної лучної рослинності. Зокрема, в Лісостепу України переважає культурна рослинність (62,2 %), що пов'язано з високим ступенем розораності земельних угідь та формуванням на них агрофітоценозів. На другому місці стоїть лісова рослинність (17,5 %), на третью

– лучна (13,9 %). За даних умов на Лівобережжі збільшуються площі з лучною рослинністю (16,8 %) і зменшуються – з лісовою (15,8 %) та культурною (59,3 %). Болотною рослинністю зайнято 2,1 %, а прибережно-водною – 3,5 %. У зв'язку зі збільшенням обводнення екотопів (переважно в заплавах річок) у Лівобережному Лісостепу зростає площа болотної рослинності. Серед природних кормових угідь переважає лучна рослинність (86,9 %). Площа рослинності природних кормових угідь до загальної площі Лісостепу складає 16,8 %, при цьому на Лівобережжі цей показник становить 20,8 %.

Аналіз розподілу природних кормових угідь за ботаніко-географічними провінціями (табл. 1, 2) показав, що в усіх регіонах переважає лучна рослинність, найбільшу кількість якої сконцентровано в Лівобережно-Прийдніпровській провінції (47,7 %). На покритих орних землях Лісостепу України виділяються перелоги (159,6 тис. га), які також віднесені нами до лучної рослинності.

особливістю лучної рослинності є наявність галофітних луків, які мають вагомий ботаніко-географічний значення, знаходячись на північній і західній межі поширення. Внаслідок дії антропогенних чинників лучна рослинність зазнала синантропних змін [6], які відображені в наявних синтаксонах [7].

Для степової рослинності характерною є синтаксономічна бідність, угруповань, де переважають фітоценози лучних степів, представлені 18 формаціями та 133 асоціаціями. Внаслідок дії антропогенних чинників степова рослинність зазнала синантропних змін [5].

Болотна рослинність синтаксономічно мало різноманітна і представлена одним класом формацій евтрофних боліт, 13 формаціями, 71 асоціацією і є результатом агрегації видів різного походження – теплолюбних (*Phragmites*, *Typha*) та холодолюбних (*Carex*, *Rumex*, *Agrostis*, *Juncus*). Наведене свідчить про антропогенно порушені, мезо-фізичною та глобальними змінами клімату едифотони, що значною мірою впливає на сучасний стан болотної рослинності Лісостепу України [4].

За рослинним покривом територію Лісостепу України поділяють на чотири частини, що є провінціями Східноєвропейської провінції в системі геоботанічного районування: Західно-Українську, Дністровсько-Дніпровську, Лівобережно-Прийдніпровську та Середньоруську [2].

Західно-Українська провінція – це найбільш висока частина лісостепової зони, переважаюча рослинність природних кормових угідь якої – лучна (94,5 %). Болотна рослинність складає 4,3 % і степова біля 1,0 %. Лучна рослинність поширена в основному в материкових умовах і представлена типовими формаціями справжніх луків, зокрема *Dactyloctenium aegyptium*, *Elytrigia repens*, *Agrostis tenuis*, *Bromopsis distans*, *Calamagrostis*

tetralix, *Festuca rubra*, *Arrhenathera elatius* та *Stipa decumbens*.

Західні степи Подоллі дещо відрізняються своєю рослинністю, яка за походженням, флористичним складом і умовами формування схожа на степу в Середній Європі. Нині степова рослинність збереглася на невеликих площах крутосхилих, пасторальних балок та річкових долин південних і південно-східних схилів з виходом на поверхню крейди, мергелю тощо. На цих породах формуються дерново-карбонатні ґрунти. На степових ділянках переважають асоціації формацій *Carex humilis*, *Helictotrichetia desertorum*, а також *Stipa capillata*, *St. pulcherrima*, які формують реліктові степи з *Carex humilis* Leys. та *Helictotrichon desertorum* (Less.) Nevski.

Болота в цьому регіоні займають невеликі площі у верхів'ях річок, а на решті заплави є майже не вираженими. Вони переважно трав'яні евтрофні, представлені фітоценози формацій *Phragmites australis*, *Carex acutae*, *Typheta angustifolia*, *Glyceria maxima*. Дністровсько-Дніпровський Лісостеп розташовується на території від лісової зони на заході – до Дніпра на сході. Природна рослинність займає тут лише 10–15 % території і представлена переважно лісами. Лучна рослинність поширена в основному в материкових умовах і типовими формаціями справжніх луків є *Bromopsis distans*, *Calamagrostis tetralix*, *Dactyloctenium aegyptium*, *Elytrigia repens*, *Agrostis tenuis* та *Festuca rubra*. Серед луків за площею перше місце посідають справжні луки з пануванням у них формацій *Festuca pratensis* та *P. rubra*, *Poa pratensis*, які займають приузливу і центральну частину заплави, при цьому змінюються у притрефовій частині болотистими лісостеповими (*Carex acutae*) та торф'янистими – *Deschampsia caespitosa* формаціями.

Таблиця 1. Структура рослинного покриву природних кормових угідь Лісостепу України станом на 01.01. 2006 р. за провінціями

Провінції	Тип рослинності					
	лучна		перелоги		болота	
	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%
Західно-Українська	572,6	17,9	16,2	10,1	27,1	6,1
Дністровсько-Дніпровська	658,9	20,6	23,5	14,7	110,3	24,0
Лівобережно-Прийдніпровська	1518,8	47,6	119,7	75,0	230,3	54,1
Середньоруська	443,7	13,9	0,2	0,2	66,1	14,9
Усього	3194,0	100	159,6	100	442,3	100

Найбільша частка їх на Лівобережжі України – 75 %.

З даними Ю.Р. Шеляг-Сосонко [3], степова рослинність в Лісостепу України становить близько 1 % від лучної рослинності (25–30 тис. га) і збереглася в заплавах та на крутосхилах південної експозиції.

У структурі природних кормових угідь Лісостепу України болота займають 442,3 тис. га, або 12,2 %. Найбільші площі боліт зосереджено на Лівобережжі – 239,3 тис. га, або 54,1 % болотного фонду регіону. На другому місці знаходиться Подільсько-Середньодніпровська провінція (24,9 %). Незначну кількість боліт (27,1 тис. га) зосереджено в Західно-Українській провінції – 6,1 % від загальної площі боліт.

Характерною особливістю Лісостепової зони України є чергування степових і лісових ділянок. Степи збереглися лише на заповідних ділянках (Михайлівська цілина в Сумській області) та заказниках Західної України. Розораність території складає близько 70 %, а на Лівобережжі збільшується до 90 %. Значні території в Лісостепу займають луки, болота і незначні степи. Луки зосереджені, в основному, в заплавах лівобережних річок. Серед них переважають справжні та остепнені луки, є також і болотисті луки.

Нашими дослідженнями встановлено, що лучна рослинність у Лісостепу України, поширена в материкових і заплавах умовах, є синтаксономічно найчисельнішою, представлена 6 класами формацій, 78 формаціями, 427 асоціаціями.

Таблиця 2. Структура рослинного покриву за типами рослинності Лісостепу України станом на 01.01. 2006 р.

Тип рослинності	Всього		У т.ч. на Лівобережжі	
	тис. га	% від загальної рослинної покрива	тис. га	% від загальної рослинної покрива
Лучна рослинність	3194,0	87,8	1962,5	86,5
У т.ч. перелоги (виділяються лучна рослинність)	159,6	4,4	119,9	5,3
Болотна рослинність	442,8	12,2	305,1	13,3
Усього природних кормових угідь	3636,8	100	2267,9	100
Усього земельних угідь (всього рослинність)	21263,8		10871,5	

на широких і плоских вододілах Придніпров'я раніше були поширені лучні степи, які збереглися у вигляді малих ділянок, утворених переважно фітоценозами формацій *Poa angustifolia*, *Bromopsis distans*, *Stipa capillata* та *St. pennata*, *Botriochloa ischaemi* та ін. Болота не займають значної площі і розташовані у долинах річок. Вони переважно трав'яні евтрофні, представлені формаціями *Carex acutae*, *Typheta angustifolia*, *Glyceria maxima* та *Phragmites australis*.

Лівобережно-Дніпровський Лісостеп охоплює територію на схід від Дніпра і займає Придніпровську низовину і Полтавську рівнину. Зниження центральної заплави займають болотисті луки з формаціями *Glyceria fluitans*, *G. maxima*, *G. arundinacea*, *Beckmannia erucaeformis*, *Agrostis stolonifera*, *Poa palustris*, *Carex acutae*, *C. distachae*, *C. vulpinae* та ін. На торф'янистих ґрунтах формуються угруповання формацій *Deschampsia caespitosa*, *Calamagrostis canescens*, *C. neglecta*, *Agrostis canina*, *Molinia caerulea* та *Carex nigra*.

У заплавах річок Лівобережного Придніпров'я переважають справжні та остепнені луки з галофітними варіантами. Остепнені луки лісостепових заплав формуються на вершинах грав прируслової, нижче – центральної заплави. Вони представлені угрупованнями формацій *Festuca sudcatata*, *Agrostis vinealis*, *Poa angustifolia*, *Koeleria delavayana* та *K. cristata*. Характерною ознакою цих луків, на відміну від західних, є зростання ролі бобових. Луки формації *Koeleria delavayana* характерні для заплави Лівобережного Лісостепу, значні площі розміщуються в рельєфі нижче попередніх, з близьким флористичним складом.

Справжні луки повніше представлені в заплавах північної частини Лісостепу (Сейм, Удай), а остепнені – південної. Справжні луки зосереджені в централь-

ній заплаві і представлені формаціями *Bromopsis distans*, *Agrostis gigantea*, *Alopecurus pratensis*, *Festuca pratensis*, *Poa pratensis* та *Phleba pratensis*.

Особливістю Лівобережного Лісостепу України є наявність значних площ засолених луків у пониженнях на притрефовій частині заплави річок Дніпра, Ворскли, Псла, Суши та їх приток. На солончозасолених ґрунтах формуються угруповання формацій *Beckmannia erucaeformis*, а на солончак – *Puccinellia distantis*, *Festuca orientalis*, *Tripolita vulgaris*, *Taraxacum bessarabica* та інші. На ґрунтах з карбонатним засоленням на сухих місцях формуються галофітно-лучні угруповання з домінуванням формацій *Carex distans* і *Puccinellia distantis*.

У східній частині Лісостепу України значні площі займають засолені луки з формаціями *Festuca orientalis*, *Carex distans*, *Poa angustifolia*. У зниженнях із корковими содовими солончавками формуються луки з *Puccinellia distantis*, *Tripolita vulgaris* і *Taraxacum bessarabica*. На вологих солончаківих луках широко представлена формація *Alopecurus arundinacea* [1].

Болота розташовані в заплавах річок з найбільшим зниженням і обводненням ділянок і зустрічаються в основному в Придніпров'ї та Лівобережжі по долинах річок Суші, Трубж, Ромни, Хорол, Удай та ін. Усі болота низинні евтрофні, зрідка трапляються сфагнові перехідні. У рослинному покриві переважають крупноколкові та крупноосокові угруповання. Глибина залізання торфу – більше 2 м. Найбільші площі займають високотравні очеретні болота (*Phragmites australis*) та осокові (*Carex acutae*, *C. acutiformis*, *C. blanda*, *C. spartea*), які у північній частині мають оводнені і мають потужний шар торфу. На падінні, ступінні обводнення та висота очерету збільшуються, а потужність торфу зменшується.

Невеликі площі займають розгошові,

лепешнякові та лепехові угруповання (*Typheta angustifoliae*, *T. latifoliae*, *Glyceria fluitans*, *G. maxima*, *Acrota calami*, Осоково-гіпново болота (формації – *Carex-lypheta* та *Phragmites (australi) lypheta*) трапляються рідко і на незначних площах. Болота Лісостепу в основному осушені й використовуються як орні землі, або створюються справжні чи торфянисті луки.

Степова рослинність у цьому регіоні збереглася на незначних площах, а травостой лучних степів представляють формації *Poa angustifoliae*, *Calamagrostida frigoris*, *Elytrigia intermedia*, *Elytrigia tetralix*, *Elytrigia ischaemii*, *Festuca valesiaca* та невеликі площі *Stipeta pennatae*, *S. capillatae*, *Koeleria cristatae*, *Agropyra pectinatae*, *Carex trancocci* та *C. humilis*.

Середньоруський Лісостеп займає на території України невелику частину зони, яка розміщена на південно-західних і південних відрігах Середньоруської височини. Лучна і лучно-болотна рослинність займає менші площі, ніж в інших регіонах Лісостепу, й вкриває заплави верхів'я річок. Високі ділянки тут займають остепнені луки – типчаковими, вузьколистотонконоговими; середні річки формують справжні луки. У низинах трапляються болотисті луки, а також засолені з переважанням костріці східної (*Festuca orientalis* (Наск.) V. Krecz.). Болота займають обводнені ділянки в заплавах

річок і є малопоширеними. Степи збереглися на незначних за площею ділянках крутосхилів і представлені фітоценозами переважно формації *Poa angustifoliae* та *Festuca valesiaca*, що вказує на антропогенну порушеність.

Аналіз диференціації рослинності природних кормових угідь показав, що за ценотичним складом і екологічною приуроченістю лучна рослинність суттєво не різнилася в різних регіонах Лісостепу, особливостю є лише наявність галофільних луків у Лівобережній частині Лісостепу. Це пояснюється впливом кліматичних умов на формування екотопів у заплавах річок.

Степова рослинність у західному регіоні має свої особливості, які виявляються в наявності фітоценозів формації Західно-Європейського типу (*Sisymbrium officinalis*, *Helictotricheta desertorum*, *Poa versicoloris*) та в мезофітному флористичному складі. Такі особливості пов'язані з впливом кліматичних факторів – опадів, вологості повітря тощо. У східній і центральній частинах характерним є, поряд з фітоценозами лучних степів, наявність фітоценозів справжніх степів, представлених формаціями *Stipeta tatarica*, *S. pulcherrima* тощо.

Болота в регіоні переважно трав'яні, незначні площі займають трав'яно-мохові, більшість їх знаходиться в Лівобережному Лісостепу.

Література

1. Білик П. Рослинність засоленних ґрунтів України. – К.: Вид-во АН УРСР. 1968. – 300 с.
2. Природа Украинской ССР. Растительный мир / Андриенко Т.Л., Блаж О.В., Вассер С.П. и др. – К.: Наук. думка, 1988. – 208 с.
3. Шеляк-Сосонко Ю.В. До питання про індивідуальну охорону видів рослин // Укр. бот. журнал. – 1978. – Вип. 30, № 2. – С. 220–227.
4. Якубенко Б.Є., Григорюк І.П. Оновлені погляди щодо класифікації болотної рослинності Лісостепу України // Біоресурси і природокористування. – 2010. – 2, № 3–4. – С. 18–27.
5. Класифікація степової рослинності Лісостепу України / Якубенко Б.Є., Григорюк І.П., Якубенко Н.В., Серга О.І. // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Біологія. – 2010. – Вип. 27. – С. 68–79.

6. Якубенко Б.Є., Григорюк І.П. Осередки синантропізації агроландшафтів Лісостепу України // Біоресурси і природокористування. – 2010. – 1, № 1–2. – С. 15–31.
7. Якубенко Б.Є., Григорюк І.П. Сучасні погляди щодо класифікації лучної рослинності в антропогенно трансформованому середовищі Лісостепової зони України // Біоресурси і природокористування. – 2011. – 2, № 1–2. – С. 5–21.

АННОТАЦІЯ

Якубенко Б.Є., Григорюк І.П. Диференціація рослинного покриву природних кормових угідь Лісостепу України // Біоресурси і природокористування. – 2012. – 4, № 5–6. – С. 12–17.

Особливістю диференціації рослинного покриву природних кормових угідь Лісостепу України, де переважає типична лугова рослинність.

SUMMARY

Yakubenko, I. Hrygoryuk. The differentiation of vegetation cover of the nature fodder lands of the Forest Steppe zone of Ukraine // Biological Resources and Nature Management. – 2012. – 4, № 5–6. – P. 12–17.

It is given the differentiation of vegetation cover of nature fodder lands of the forest Steppe zone of Ukraine where meadow vegetation type dominates.